

BEELDDE KUNST • IMCO LANTING BEELD IMCO LANTING

Leonardo da Vinci hangt gewoon in de abdij van Tongerlo

Het Laatste Avondmaal spat in de relatief kleine Onze-Lieve-Vrouweabdij in Tongerlo in al z'n grootsheid van de muur.

Terwijl het fresco van Het Laatste Avondmaal in het Italiaanse Milaan steeds meer vervaagt, hangt in een Belgisch klooster een haarscherpe replica van Leonardo da Vinci's meesterwerk. Amerikaanse wetenschappers onderzoeken de komende weken of de wereldberoemde schilder zelf heeft meegewerkt aan de 'Vlaamse Da Vinci'.

We worden wakker van gebeier buiten. Het is kwart over zes 's ochtends en nog aardedonker, maar de bewoners van de Onze-Lieve-Vrouweabdij in Tongerlo beginnen aan hun dag. Slaperig lopen we door de statige, duistere gangen van het achttiende-eeuwse abtshuis. De houten buitendeur scharniert luid piepend open. De bimbammende klok klinkt nu dubbel zo hard.

Het bleek niet in de nieuw gebouwde kerk te passen en dus werden een paar stroken van het doek afgesneden.

Op het kasseienplein zien we door mistflarden de contouren van de abdijkerk. Zodra we daar zijn gearriveerd en in de verder verlaten banken hebben plaatsgenomen, omgeven door een wierookgeur, schrijden twaalf paters in witte gewaden binnen voor de eerste van hun vijf dagelijkse diensten. Vanuit het koor echoot hun gregoriaanse gezang zacht en krakerig door de grote ruimte; ook al is het routine, kwart voor zeven blijft vroeg en pas over een uur zitten ze aan het ontbijt.

In beide dwarsbeuken van de kerk hangen schilderijen met bijbelse tafereelen van de Vlaamse meester Jan-Erasmus Quellin (1634-1715); Jezus te gast bij Simon de Farizeeër en De Bruiloft te Kana. Bijzondere, maar ietwat donkere, sombere doeken en bij lange na niet zo bekend als het kolossale werk dat tot in de jaren zestig van de vorige eeuw de muur boven

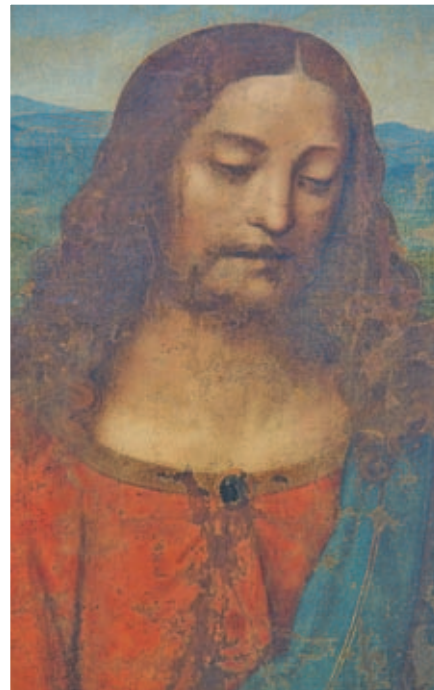

Misschien wordt Het Laatste Avondmaal weer teruggehangen op de plek waar het tot 1966 hing, boven de ingang van de abdijkerk.

de ingang heeft gesierd: Het Laatste Avondmaal van Leonardo da Vinci. Nu hangt op die plek, een beetje verloren, een hagelwit Maria-beeld. De Da Vinci hangt al jaren in een speciaal daarvoor gebouwd museumpje, achter het abtshuis in de tuin. Speciaal voor bezoekers die alleen voor dit bijzondere schilderij komen en niet voor het kloosterleven. Rond de replica hangt een zweem van faam en geheimzinnigheid en het is ook voor ons de eigenlijke reden dat we hier zijn. Want van de talloze kopieën die van het voor christenen cruciale bijbelse tafereel circuleren, is dit de vroegste en volgens kenners de beste.

conservatorpater

Het museumpje wordt in de uren tussen de diensten door beheerd door de speciaal aangestelde conservatorpater, Yvo Cleirens (70). Tegen de muur staan, netjes gerangschikt, eeuwenoude grafzerken van vroegere kloosterbewoners; een getuigenis van de immens lange geschiedenis van de in 1130 gestichte abdij. Bij het binnenlopen zien we waarom het gebouw

Het door brand en een slecht uitgevoerde restauratie gehavende gezicht van Jezus op Het Laatste Avondmaal in Tongerlo.

zo'n atypische vorm heeft: Het Laatste Avondmaal, acht meter breed en ruim vier meter hoog, past precies tegen de achterwand. In het voorste, lage deel hangen werken van een overleden oud-bewoner van het klooster die graag schilderde – nogal een contrast. Maar belangrijker: het doek, dat bij de meeste mensen net als de Nachtwacht en de Mona Lisa op het netvlies staat, spat in deze relatief kleine ruimte in al z'n grootsheid van de muur. De kleuren – veel rood en blauw – ogen fris en de gezichtsuitdrukkingen (een specialiteit van Da Vinci) spreken nog echt boekdelen, heel anders dan op het sterk afgetakelde origineel in Milaan. Ook opvallend is dat Jezus zijn voeten nog heeft. In Italië werden die lang geleden rigoureus weggehakt om ruimte te maken voor een deurpost.

Het doek dat voor ons hangt, werd in ongeveer 1507 geschilderd in opdracht van de Franse koning Lodewijk XII. Na het zien van het origineel in Milaan stelde hij alles in het werk om de fresco naar Frankrijk te halen. Toen hij ervan was doordrongen dat een muurschildering niet

zonder slag of stoot is te verplaatsen, wilde hij een exacte kopie op canvas. Het schilderij kwam terecht in de collectie van een van zijn ministers, kardinaal Georges d'Amboise, en slechts een paar decennia later kocht de toenmalige abt van Tongerlo het in Antwerpen aan voor de abdijkerk. 'De abdij betaalde er destijds 450 Rijnse guldens voor, een flink bedrag, dat neerkomt op zeven jaarsalarissen van een onderwijzer.' Twee en een halve eeuw later, tijdens de Franse Revolutie, besloten de paters het schilderij te verstoppen. Het lag vervolgens jarenlang opgerold in de nok van een boerderij in Herselt. Rond 1840 keerde het, licht gehavend, terug in de abdij. Daar bleek het niet in de nieuw gebouwde kerk te passen en dus werden een paar stroken van het doek afgesneden. Het was nu iets kleiner dan het origineel. Sinds de negentiende eeuw heeft het meesterwerk vooral te lijden gehad onder een paar beroerd uitgevoerde restauraties, waardoor met name het gezicht van Jezus werd 'verminkt', en een brand. In 1988 raakte het schilderij beschadigd bij een inbraak. Pater Yvo: 'De dieven drongen 's nachts achter het schilderij het gebouw binnen, sneden met een mes een enorme jaap in het doek, precies door Jezus nota bene, en kropen door het gat de zaal in. Het was hun dan ook niet te doen om de Da Vinci, maar om zes andere schilderijen, die gelukkig later zijn teruggevonden.' De pater pakt een stok en wijst naar het duidelijk zichtbare litteken van de diefstal. 'Het mag duidelijk zijn dat het bezit van zo'n waardevol schilderij ook druk met zich meebrengt. Wij zijn als abdijsamenleving immers verantwoordelijk voor de beveiliging, de conservering, de inkomsten die daarvoor nodig zijn, alles eigenlijk. Een enkele keer heeft de abdij daarom pogingen gedaan het te verkopen, maar niemand wilde het hebben. Tja, wie heeft er ook zo'n grote muur.'

linkshandig

De komende weken ontvangt pater Yvo Amerikaanse onderzoekers in het abdijsmuseum. Hun belangrijkste doel is te achterhalen of Leonardo da Vinci delen van de afbeelding zelf heeft geschilderd. De Universiteit van Luik stelde in 1972 door middel van röntgen al vast dat de

Yvo Cleirens voor de meest waarheidsgetrouwe en vroegste replica van Het Laatste Avondmaal.

hoofden van Jezus en Johannes, anders dan de andere personages, geen ondertekening hebben. Dat was een aanwijzing, maar nog geen bewijs. Het onderzoeksteam, onder leiding van kunsthistoricus en Da Vinci-kenner Jean-Pierre Isbouts, waagt nu opnieuw een poging. Met de nieuwste technieken, waaronder multispectrale beeldanalyse, dringen ze dieper dan ooit door in Het Laatste Avondmaal, waardoor nog meer details zichtbaar worden. 'Ze kunnen met die apparatuur zelfs zien of iets met links of rechts is geschilderd', legt pater Yvo uit, 'en dat is belangrijke informatie in kunsthistorisch opzicht, want Leonardo da Vinci wás links. Het zou ons weer een stap dicht bij hem brengen.' Hij realiseert zich dat met een eventuele toewijzing van delen van het doek aan een van 's werelds beroemdste schilders ook de druk op de abdij onherroepelijk toeneemt. 'Het zal ongetwijfeld meer bezoekers trekken dan de achtduizend die nu jaarlijks komen kijken. En ja, soms komt de vraag over verkoop weer aan de orde, want hang het in Brussel of Antwerpen en de drommen mensen stromen toe. Wie komt er nou naar dit gat? Maar eerlijk gezegd is een belangrijkere vraag binnen de abdij momenteel of we Het Laatste Avondmaal weer terughangen in de abdijkerk. Daar hoort het toch eigenlijk thuis, vinden sommige paters. In een museum bekijk je het schilderij bovenal als kunsthistorisch object. Dat doet niet helemaal recht aan de inhoudelijke boodschap. Het verhaal dat het vertelt, is een cruciaal moment in de geschiedenis van het christendom. Het is een zeer knap gemaakt kunstwerk, zeker, maar in de eerste plaats een geloofswerk.' ■

Het 'Leonardo-da-Vinci-museum' in de Onze-Lieve-Vrouweabdij van Tongerlo is geopend van 1 mei tot 30 september van 14.00 tot 17.00 uur.
Meer info: tongerlo.org

De Onze-Lieve-Vrouweabdij van Tongerlo. De replica van Leonardo da Vinci's Het Laatste Avondmaal hangt in het gebouwtje met het groene dak.

WERELDBEROEMD ZESTIENDE-EEUWS SNAPSHOT

Leonardo da Vinci (1452-1519) schilderde het originele Laatste Avondmaal in opdracht van hertog Ludovico Sforza in de refter van het dominicaner klooster Santa Maria delle Grazie in Milaan. Hij gebruikte daarvoor een nieuwe techniek die desastreus uitpakte voor de conservering van de afbeelding. De fresco begon al tijdens Da Vinci's leven te vervagen. Intussen oogste de manier waarop de kunstenaar het in die tijd veelgebruikte thema had weergegeven, veel bewondering. In feite legde de schilder het moment vast dat volgde op de woorden van Jezus uit Johannes 13 vers 21: 'Voorwaar, Ik zeg u: één van jullie zal Mij verraden.' Met name de verschillende emoties van de apostelen na deze aangrijpende aankondiging – geschokt, verdrietig, ongelovig, boos en in het geval van verrader Judas terugdeinzend – en het voor die tijd ongebruikelijke perspectief maakten indruk. Ondanks het verval groeide Het Laatste Avondmaal uit tot een van de beroemdste kunstwerken ter wereld. Het iconische tafereel werd duizenden keren in alle mogelijke, soms spottende, kunstuitingen gereproduceerd en op talloze gebruiksvoorwerpen en souvenirs afgebeeld, van T-shirts tot sleutelhangers en koekdozen tot mokken.

LETTERGREPEN⁷⁰⁶

HANS WERKMAN BEELD ND

Annie Spanjer

Ik vraag rond: weleens gehoord van de dichteres Annie Spanjer? Het wordt een refrein: 'Nooit van gehoord.' Totdat de zoon van de dichter Kees van Duinen (1907-1950) mij melden: ja, ze had weleens contact met vader, hij heeft haar nog geholpen bij haar dichtbundel, ze werkte op de administratie van de Groninger universiteit. Ze vonden zelfs een vage foto van haar terug.

Hoe kwam ik op Annie Spanjer? Door Mees te Velde en zijn zussen (ik had ze omstreeks 1960 nog in Ommen in de klas), die mij een dichtbundeltje stuurden: *Aan U gewijd* (1949) door Annie Spanjer. Op 2 maart 1954, de 34e verjaardag van vader Te Velde – de vrijgemaakte dominee van Zuidlaren – stond de weduwe van Kees van Duinen op de stoep met haar kinderen en een cadeautje: dit boekje. Voorin had moeder Martje van Duinen iets aardigs geschreven. Haar kinderen (vijf tot elf jaar oud) schreven er hun namen onder, de vijfjarige tweeling Julius en Julia het laatst.

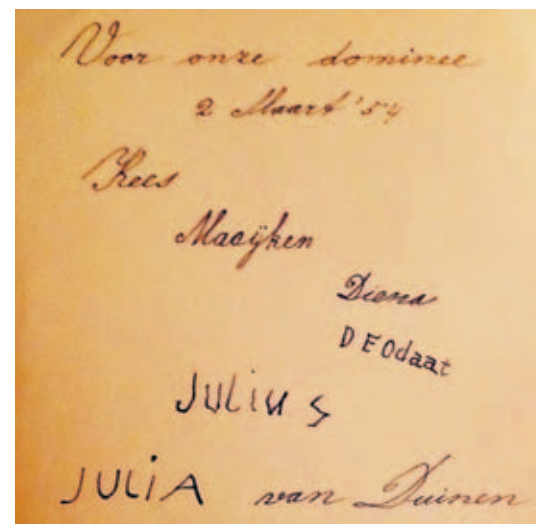
In het christelijk literair tijdschrift *Ontmoeting*, september 1951, vind ik de naam A.M. Spanjer onder een gedicht. Het heet 'September' en ze schrijft: 'begin September doet barmhartig aan'. Dat is geen slechte regel, na die van Eliot 'April is the cruelist month' uit 1922. Op internet zoek ik naar A.M. Spanjer. Dat moet Annechien Maria Spanjer (1910-2001) zijn. Op haar grafsteen op Selwerderhof in Groningen heet ze Anna Maria. Ze is laat getrouwd met de weduwnaar Evert Jan Jansen van 't Laar. De site van Selwerderhof meldt dat van de grafrechten in 2015 afstand is gedaan, dus die steen zal niet lang meer bestaan.

Ik zoek verder. In 1948 nam het *Friesch Dagblad* enkele gedichten van haar op, zoals 'Onweer': 'de donder bombardeert de nacht', en: 'dan zitten wij samen en fluisteren zacht / met de oren gespist en de harten op wacht'. Goede regels. Najaar 1949 adverteerde uitgever Erven de Jager in het *Gereformeerd*

Gezinsblad met haar bundel, die haar enige zou blijven. Zeventig jaar later lees ik haar gedichten, ik noteer zwakke regels, maar liever sterke en die zijn er zeker. In 'De afspraak' wandelt ze in een vreemde stad, maar ze voelt zich vervreemd van thuis. Sterk en hard eindigt ze: 'en in mij sprong een heimwee, kort en kwaad: / ik zag de verren, immer trouw bevonden, / en ik hier bezig met een klein verraad'. In 'De ring' kijkt ze naar een opaal: 'onder het melkweit metaal / klonk fijn het timbre van een taal'. Hier en daar grenst ze aan Jacqueline van der Waals. En opeens vind ik een sterke strofe die van Kees van Duinen had kunnen zijn: 'Het hart gaat roerloos nu verder, tussen de stilte en strijd; / willoos, een schaap, en geen herder die het de staldeur in leidt.'

Het *Gereformeerd Gezinsblad* waarin haar boekje werd aangekondigd, besprak het niet. Wel kreeg ze in die krant vlak voor Kerst 1954 een veeg uit de pan van Elout, schuilnaam van hoofdredacteur P. Jongeling. Hij vond dat 90 procent van de kerstpoëzie van zijn tijd 'niet deugt'. Als bewijs citeerde hij onder andere deze regels van Annie Spanjer: 'Geprezen voor Uw grondeloos erbarmen, / O Kind van Bethleem! dat heilig zijt en komt, / en liggen wil in onze armen ...' Elout vond zulke poëzie 'onbijbels gewauwel', 'mystiek', 'knuffelversjes' over 'het poezelige Jezus-kindje', 'persiflages van het heiligsbeuren, waarmee ook wij onze Koning maar al te vaak vertoornen en bedroeven'. Hij wilde kerstgedichten over 'de Christus der Schriften', zoals die van Berendien Meijer-Schuiling.

Ach, wat was de gereformeerde meetlat toen van schraal metaal. Ook daarom heb ik Annie Spanjer met een aantal goede dichtregels even doen opstaan uit haar graf. Niet verkeerd toch, met Pasen? Het oude boekje met die zes kindernamen voorin mocht ik doorgeven aan de inmiddels ook wat ouder geworden kinderen van Kees en Martje van Duinen.

Moeder en kinderen Van Duinen aan dominee R. te Velde.

Annie Spanjer omstreeks 1949.